

1666 JA 1966 KUI OLULISED AASTAD EESTI MUINSUSKAITSE AJALOOS

Riin Alatalu

12.–13. oktoobril 2016 tähistasime Tallinnas Niguliste kirikus kahe olulise muinsuskaitse õigusakti aastapäeva rahvusvahelise konverentsiga „Muinsuskaitse seadused omas ajas. Õiguse ja väärtuse vahekord“.

Rootsi kuninga Karl XI määrus 1666. aastast on varaseim Eesti alal kehtinud muinsuskaitse õigusakt, kui jätta kõrvale Rooma paavstide kirikuvarade kaitseks mõeldud korraldused. Seaduse teksti avaldas Andres Ottenson ajakirjas Nõukogude Õigus¹. Rootsi seadus on faktina teada, kuid selle sisu mitte eriti. Vähesed teadmised muinsuskaitse varasema ajaloo kohta tulenevad ilmselt tõsiasiast, et kõigest pool sajandit hiljem läks Eesti juba Venemaa koosseisu.

Seaduse tekst on aga nii intrigeeriv ja põhimõtted nii ajatud, et see väärrib siiski märksa rohkem tähelepanu, seda enam, et need põhimõtted ei kajastu mitte ainult Põhjamaade, vaid ka paljude teiste riikide praegusaja seadustes. On tore tõdeda, et 17. saj seadus oli edumeelne, samas on isegi pisut pelutav tunnistada, et suur osa probleemidest on ilmselt igavesed.

Et kõnealune seadus ei puuduta ainult Eestit, tegime juba mitu aastat tagasi Põhja- ja Baltimaade ICOMOSidele² ettepaneku korraldada ühise õigusakti aastapäeva tähistamiseks konverents. Mõte võeti tänuga vastu, sest üllatuslikult ei ole seda seadust ka Põhjamaades põhjalikumalt analüüsitud. Liitumine ICOMOSi muinsuskaitse seadusloome, administreerimise ja rahastamise teaduskomiteega ICLAFI, mis koondab ennekõike muinsuskaitsega tegelevaid juriste, andis ideede aina hoogu juurde. Rootsi seadus ei olnud pealegi ainuke mullune tähtpäev. Nimelt täitis pool sajandit Tallinna muinsuskaitsealal, mis oli Nõukogude Liidu esimene omataoline ja ka kogu maailmas üsna eakas kaitseala.

Konverentsile tuli 40 väliskülast 19 riigist Jaapanist ja Singapurist kuni Argentinani ning arvukas kohalik publik. Kahte päeva mahtus 21 ettekannet. Peale selle toimusid Tallinnas Põhja- ja Baltimaade ICOMOSide töökoosolek ning ICLAFI aastakoosolek. Rahvusvahelises ICOMOSi süsteemis on selline teaduskomitee ja piirkondlike komiteede ühisüritus suhteliselt haruldane, kuid osutus põnevaks ja kasulikuks – Tallinna konverents on saanud head tagasisidet. Et suur osa külastest oli Eestis esimest korda, viisime nad retkele Narva, Sillamäele ja Lahemaale. Külastele avaldas muljet meie avatus erinevate ajastute pärandi väärtustamisel.

Olgugi et 1666. a õigusaktist, nn Plakatist, oli ainult kaks ettekannet, ilmnis juba konverentsi ettevalmistamisel uusi asjaolusid. Nimelt kasutas Ottenson teksti avaldamisel 1835. a ilmunud De la Gardie perekonna saavutuste kokkuvõtet³ ning nagu selgus, ei olnud see mitte seaduse tekst ise, vaid vaimulikele saadetud kaaskiri. Seaduse põhiteksti tõlkis konverentsiks ära Ivar Rütütl ja see avaldatakse ka siin.

Seaduse kehtestamist võib tõepoolest nimetada üheks Magnus Gabriel De la Gardie (1622–1686) saavutuseks ja seega on seadusel side ka Eestiga. Nimelt juhtis Eestimaa kuberner, mitme Eesti maavalduse omanik ja Uppsala Ülikooli kantsler alates 1660. a alaealise troonipärija Karl XI eeskostevalitsust. Õigusakti idee pärineb siiski ülikooli sekretäriilt Johan Hadorphilt, kes võttis aluseks ajaloolase ja riigiantikvaari Laurentius Bureuse memorandumi. Bureus muretses ajaloo tunnistamarkide halva olukorra pärast ja pidas vajalikuks need inventeerida.

Lisaks kunagise Rootsi riigi alamatele anti konverentsil ülevaade ka muinsuskaitse õigusruumi kujunemisest Norras, Irimaal, Belgias ja Poolas. Kõige rohkem äratundmist ja võrdlusmomente pakkus Andris Šnē, kes rääkis Läti muinsuskaitse vanemast ajaloost.

Viltē Janušauskaitē ettekanne pakkus huvitavaid paralleele Nõukogude Leedu muinsuskaitsest. Aastal 1956 koostati ja 1959 kehtestati Vilniuse vanalinna rekonstrueerimisprojekt, mis oli oma põhimõtelt muinsuskaitseala eelkäija. Nii Leedu kui ka Eesti muinsuskaitsealad peeti Nõukogude Liidus kõige professionaalsemateks ja mälestiste kaitse korraldust kõige paremaks. Teistest tollastest liiduvabariikidest tuldi siia nii meeleldi kogemusi hankima, et toonased muinsuskaitsejuhid on tunnistanud, et see võis vahel suisa tüütuks muutuda.

Kolme Balti riigi koostöö oli väga tihe – oma ajalugu uurides saab naabritel palju asjakohast materjali. Intrigeeriva tähelepanekuna märkis noor Leedu uurija hiljem Tallinnas arhiivides ja intervjuerimas käies, et kui Vilniuses tunnistatakse, et 1956. a võeti eeskju Tšehhoslovakiast, siis eestlased väidavad, et siin mõeldi pigem kõik ise välja.

Konverentsil ei keskendutud ainult ajaloo, vaid tutvustati ka tänapäeva probleeme ja osutati tühimikele õigusruumis. Näiteks ei reguleerita ei Eestis ega ka mujal maailmas vaimse pärandi kaitset järgalt, sest ülereguleerimine võib traditsioone suretada või muuta need kom-

Kuningliku Majesteedi plakat ja käsk vanade mälestusmärkide ja muinsuste kohta

Meie, Karl, Jumala armust rootslaste, gootide ja vendide kuningas ja pärusvürst, Soome suurvürst, Skåne, Eestimaa, Liivimaa, Karjala, Breemeni, Verdeni, Stettin-Pommeri, Kašuubia ja Wendeni hertsog, Rügeni vürst, Ingerimaa ja Wismari isand; samuti ka Reini-äärse Beieri pfalzkrähv, Jülich, Kleve ja Bergi hertsog, etc. teeme teatavaks, et kuna oleme suure pahameelega kuulnud, kuidas mitte ainult iidsete muinsuste, jäänuste ja säilmetega, mida endiste rootsi ja gooti kuningate ning teiste nende suursuguste meeste ja alamate mehhistest tegudest on paganlikust ajast saati järele jäänud, [ja] mida varem üle kogu meie riigi, nii suurtes linnustes, kantsides ja kivikangrutes, kui postidel ja teistel ruunikirjadega kividel, kui ka nende haudades ja sugukonnakalmetes, mida üpriski palju alles on olnud, säärase hoolituse ja lubamatu omavoliga ümber käiakse, et neid iga päevaga üha enam ära rikutakse ja hävitatakse; vaid ka mälestusmärgid, mida nii kuningad, kuningannad ja vürstid ning teised suursugused rüütlid ja vaimulikud meie kristlikesse kirikutesse enda auks ja mälestuseks on jätnud, täiesti lagunevad, ja mida teised teadlikult üle võtavad ja rikuvad, mida tuleb palju enam pahaks panna ja mitte lubada, kuna sääraseid mälestusmärgid tuleb hinnata asjade hulka, mis on nii iseenesest kui seastusest priid ja kaitstud kõige halva kuulsuse ja pühadusteotuse eest, [ja] teenivad mälestusväärset ka meie esiisade ja kogu meie riigi surematut kuulsust; peame erilisest hoolitsusest, mida meil oma esiisade, Rootsi kuningate pärast kõige selle vastu õigusega tuleb näidata, samuti selleks, et avalikult väljendada oma rahulolematust, mida me säärase ülal kirjeldatud korralageduse üle tunneme, nii nagu ka selleks, et siit peale kaitsta ja hoida kõiki sääraseid asju edasise lubamatu ümberkäimise eest, õigeks ja vajalikuks käskida kõiki meie ustavaid alamaid, kes sellesse mingil moel puutuda võivad, käesolevaga ja meie avaliku plakati jõul, esiteks, et mitte keegi, kes ta ka ei oleks, ei lubaks enesele alates tänasest linnuste, mõisate, kivikindluste, kantside või kivikangrute purustamist või hävitamist, mida veel siin ja seal alles võib olla, kui tühisid nende jäänused ka ei oleks, ega ka mingil moel postide või kivide rikkumist, millele võib olla joonistatud mõni ruunikiri, vaid jätkaks nad täiesti puutumatu oma õigele vanale kohale, samamoodi kõikide suurte kokkukantud mullaküngaste ja sugukonnakalmetega, kus paljud kuningad ja teised suursugused inimesed on sisse seadnud oma hauad ja puhkepaigad, kuna me kõik sääraseid vanad mälestusmärgid, mis asuvad kusagil meie ja kroonu maal, [olgu see meie] oma või [talupoegade] maksumaa, mis kas kuuluvad veel meile või on varem kuulunud, ja on nüüd mingil moel ära võetud, kõigest omavolilisest kahjutegemisest, **isegi kui see oleks ainult meie eraomand, täielikult vabastame ja oma kuningliku kaitse alla võtame;** lootes ülejäänus meie ustavatelt alamatelt rüütelkonna ja aadli seas, et kui mõned sääraسته muinsustest nende põlisel aadlimal asuma peaksid, et nad meie tahtmise, asja tähtsuse ja nende endi au kohaselt samamoodi nende säilitamise eest hoolt kannaksid. Siis käsime me ka seda, et mitte kellelgi ei kõrgest ega madalast soost, vaimulikul ega ilmalikul, millises seisusest või ametist ta ka ei oleks, pole õigust ega voli röövida või rüüstata kuninglike, vürstlike või teiste suursuguste inimeste hauakambreid, mida võib kas mahajäetud või veel püstiseisvates kirikutes ja kloostrites veel alles olla, veel vähem neid omaenda haudadeks muuta, või mingil muul moel nende vanale ja õigele valdusele mingit kahju teha; Kuna me sealjuures tahame, et kõikidele kirikutele ja kloostritele ning nende asjadele, riistadele, kaunistustele seintel ja akendel, maalingutele või kõiksugu sisustusele, mis võib sisaldada midagi mälestusväärset, samamoodi kõigi surnute ja lahkunute haudadele ja hauakohtadele kirikutes või kirikuaedades tagataks selline hoolitsus, rahu ja kaitse, mis on nende kristlikule seastusele, kombele ja tavale kohane, nii et lõpuks kõik asjad, mis on kas silmaga vaadates nii väikesed või võivad kinnitada või mälestada mõnda ajaloolist tegu, inimest, paika või sugukonda, hoolika tähelepanu ja hoolitsuse alla võetakse ega lubataks kellelgi vähimatki neist rikkuda või hävitada; Ja kui keegi suvatseb selle vastu midagi teha ja meie käsust üle astuda, tahame me, et seesama ei kannaks karistust mitte ainult meie käsu rikkumise ja [nende asjade] isevaldse kahjustamise eest, vaid langeks ka meie kõrge ebasoosingu alla; Ja kui keegi peaks enne seda olema neid asju, mida selles Meie plakatis meelde tuletatakse, kuritarvitanud, rikkunud või neile kahju teinud, käsime me tõsiselt, et kõik säärane tuleb vajalikul moel ja olenemata isikust korda teha ja endisesse olukorda viia. Mistõttu me ei käsi mitte ainult meie Stockholmi ülemasehaldurit, kindralkubernere, kubernere, maapealikke, asehaldureid, bürgermeistreid ja linnade raade, asemikke, nimismehi, neljandiku- ja kuusmehi maal, et nad sellel meie plakatil hoolega ja tõsiselt silma peal hoiaks; vaid ka peapiiskoppi, piiskoppe, superintendente, praoste ja kirikuõpetajaid üle kogu meie riigi, et igaüks oma paigas seda kõigile kuulutaks, ja samuti jälgiks neid asju, mida nende piiskopkondades, praostkondades ja kogudustes leidub ja mis on ülal toodud laadi, millisel eesmärgil käsime ka kõike, kes neist asjadest midagi teavad, või kelle käes on juhtumisi vanu kirjutisi, raamatuid, kirju, münte või pitsereid, et nad teataksid sellest oma kirikuõpetajatele või meie asemikele, et saaksime nende kaudu sellest teada anda, [ja] hoolitseks ka sellest teatamise eest. Sellest peavad kõik, ja eriti need, kes asja puutuvad, kuulekalt juhinduma. Lisaks lasime me selle [plakati] kinnitada meie kuningliku pitsati ja meie kõrgeastatud armastatud kalli proua ema, ning teiste Meie ja Meie Riigi eestkostjate ja valitsuse allkirjaga. Antud Stockholmis 28. novembril Anno 1666.

Hedvig Eleonora

Sewedh Bää,
Riigidrotsi asemelGustaff Baner,
Riigimarsalli asemelGustaf Otto Steenbock,
RiigiamiralMagnus Gabriel de la Gardie,
RiigikantslerGustavus Soop,
Riigi maksumeistri asemel

(1)

(2)

mertslikuks. Teisalt on ka materiaalsel pärandil oluline vaimne taustsüsteem. Professor Jack Tsen-Ta Lee näited Singapurist panid mõtlema reeglite ja isevoolu vahekorrale. Materiaalse mälestise kaitset on sageli märksa lihtsam põhjendada, kui selle füüsiliste väärtuste asemel rõhutada vaimseid ja kogukonna väärtusi.

Need olid vaid mõned killud konverentsilt, sest valmimas on ettekannete kogumik.

Õigusaktidel on muinsuskaitse ajaloos kandev osa. Olgugi et õigusaktide vahend on piirangud, on nende eesmärk ikkagi kujundada väärtushinnanguid. Tavaliselt oodatakse seadustelt seevastu karistusi, eeldades, et inimesed ei käitu ilma sunnita õigesti. Nii oli 1666. a määruse karistus „kõrge ebasoosingu alla langemine“. See võis tähendada nii mõndagi, näiteks takistusi karjääriredelil.

Praegune õigusruum ei ole menetlustega kitsi, ent reaalses elus toimivad need harva. Nagu tõeses Jaapani Kyushu Ülikooli professor Toshiyuki Kono, on väärtustel põhinevas valdkonnas keeruline määrata nii piiranguid kui ka karistusi, sest normide ja pidevalt muutuvate väärtuste vahel tekivad pinged. Et pärandiloomel, aga ka selle kaitse olemuselt protsess, on juriidikas aktsepteeritav, kuid protsessile on raske luua kaitsemehhanismi. Ehk on siis muinsuskaitse peamine relv endisel selgitustöö? Võib-olla ongi täielik ebasoos ja avalik hukkamõist mõjusaim edasiviiv võimalus?

(1) Konverentsil osalejad Niguliste kirikus. Foto Riin Alatalu

(2) Rootsi kuninga Karl XI 1666. a määruse esikaas

¹ Ottenson, A. Kultuurimälestis on olnud riikliku kaitse objekt läbi aegade. – Nõukogude Õigus, 1985, nr 3, lk 193–196.

² Rahvusvaheline muinsuskaitseeksperptide organisatsioon (International Council on Monuments and Sites).

³ DelaGardiska archivtet: eller handlingar ur Greff. DelaGardiska biblioteket på Löberöd. D.7–8. Lund 1836–1837, lk 167–168.